

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

V 2014 9

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

О ВИНОГРАДАРСКОЈ ЛЕКСИЦИ У РЕЧНИКУ СРПСКИХ ГОВОРА ВОЈВОДИНЕ¹

Апстракт: У раду се анализира заступљеност виноградарске лексике у Речнику српских говора Војводине, уз посебан осврт на класификацију забележених лексема у одређене семантичке групе и, у оквиру њих, у одговарајуће семантичке подгрупе. Такође, извршена је и провера забележених лексема у Речнику српскохрватског књижевног језика *Матице српске*, који је послужио као контролни речник за стандардну лексику.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, виноградарска лексика, Речник српских говора Војводине.

Виноградарска лексика је у литератури врло мало обрађена (в. Кашић 1971, Урукало 1982 и Богдановић, Вељковић 2001), а није била ни предмет анализе поједине лексике у нашим речницима (уп. Радоњић 2009, Цвијовић, Маринковић 2011, Станић, Јанковић 2011...). Стога сам, прикупљајући грађу за своју докторску дисертацију,² одлучила да проверим колико је ова лексика заступљена у *Речнику српских говора Војводине*, који обухвата терен Војводине, подручје и мог истраживања.

Речник српских говора Војводине (у наставку РСГВ), капитално дело у издању Матице српске и „Тиског цвета“ из Новог Сада, објављен је у десет свезака у периоду од 2000. до 2010. године. Грађа за овај речник „систематски је сабирана

у селима са староседелачким становништвом на простору двају војвођанских дијалекатских комплекса (шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког)“ (РСГВ, св. 1, 2000: 11). Као извори грађе за овај речник, послужиле су и поједине монографије о посебним лексичко-семантичким областима: *Српскохрватска лексика рибарства, Војвођанска коларска терминологија, Пастирска терминологија Срема, Терминологија куће и покућства у Војводини, Из ратарске и повртарске терминологије Шајкашке, Фитонимија југозападне Бачке и Архаична пчеларска терминологија у Војводини*.³

Грађа⁴ за овај рад је ексцерпирана из свих десет свезака РСГВ и класификована у одређене семантичке групе, а у оквиру њих у одговарајуће семантичке подгрупе. Као модел при класификацији

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Ауторка овог рада припрема докторску дисертацију *Виноградарска терминологија Војводине*.

³ Комплетне библиографске податке в. у одељку Литература.

⁴ Бележила сам све лексеме из области виноградарства. Највише је било именичких и глаголских (припадају другој семантичкој скупини *Узгој и нега биљке винова лоза*) лексема, али је забележен и један број придева.

послужио је одељак Тематска структура у *Жупском виноградарском речнику* (в. Богдановић, Вељковић 2001: 73–86). Најпре су све забележене лексеме класификоване, према Богдановић, Вељковић (в. 2001: 73), у две веће семантичке скупине *Називи за биљку винову лозу* и *Узгој и нега биљке винова лоза*, а затим су, у оквиру њих, подељене у одговарајуће семантичке групе и подгрупе. За ову прилику анализирани су само лексеме из прве семантичке скупине *Називи за биљку винову лозу*, док ће остала забележена лексика која припада другој семантичкој скупини *Узгој и нега биљке винова лоза* бити представљена у наредним прилозима.

Називи за биљку винову лозу

- а) Општи називи за биљку винову лозу у целини и њене делове

У ексцерпираној грађи, за биљку винову лозу забележено је неколико назива, док за њене делове има знатно већи број лексема.

Назив за биљку винову лозу у целини:

лòза 'вишегодишња дрвенаста биљка с карактеристичним бочним гранама у облику пузавих стабљика чији је плод грожђе, *Vitis vinifera*.'

У ексцерпираној грађи регистровани су и називи *дивџјак*, *дџвјак*, *дивљак*,⁵ *дивљака*, *лòзник*, којима се означава дивља лоза, *Vitis silvestris*.

Називи за појединачну биљку винове лозе:

вињага, *чокот* (забележен је и деминутивни облик *чокотџ*) и збирна именица *чокоће*), *чопља*.

⁵ Лексеме сам наводила онако како су дате у РСГВ. По правилу су оне већином акценатоване, осим у примерима када акценат није уједначен на читавом терену, па је тада на словна реч дата без акцента, а после морфолошких информација и значења дати су сви забележени акценатски ликови (в. РСГВ, св. 1, 2000: 14).

Лексема *вињага* поред значења 1. 'чокот' има и још једно значење 2. 'винова лоза подупрта тако да представља заклон од сунца, чардаклија', чиме се придружује групи синонимних лексема – *лòгош*,⁶ *логошкиња*, *лòмача* и *чардаклија*. Забележене су још две лексеме – *лџгош*, која означава 'врсту винове лозе која се високо пуже (уз дрво, зид, ограду и сл.)' и *пањ* 'винова лоза која расте из једног корена'.

Поред ових именица, забележено је и неколико придева који се односе на биљку лозу: *винов* 'који је од вина или лозе', *диваљ дивља дивље* и *дивџји -а -е* у значењу 'који није култивисан, који самоникло расте (о биљкама)' ~ лоза, *лòзов -а -о* 'који је од лозе', *лòзни -а -о* 'који се односи на лозу', *питом -а -о* 'култивисан, који саде људи (о биљкама)' ~ лоза и *сметљив -а -о* само у изр.: ~ лòза 'дивља лоза која не рађа'.

Називи за делове биљке винова лоза⁷:

брк; *глава*; *жџла*; *зàперак*, *летораст*; *џзвод*; *круна*; *ластар*; *луца*; *лучац*; *наводница*; *окце*; *пуп*, *пупа* или *пџпољак*.

И овде је забележена једна непроменљива реч *џзелен* која се јавља само у изр. *члòнак џзелен* 'набубрели део на из-

⁶ Ова лексема припада хомонимима, који су у РСГВ означени цифром у експоненту и третирају се као посебне одреднице. Тако сам ја забележила само овај трећи по реду, пошто се односи на област виноградарства и означава *чардаклију*..., 2. 'винова лоза која се пење уз чардак, неку другу зграду или дрво, или се од ње прави сеница, хлад'. *Лòгош* 'десертер из аустроугарске војске, за време Првог светског рата' и *лòгош* => логот за 'трећи коњ који је упоредо са друга два упрегнут у кола или плуг' (в. РСГВ св. 4, 2004: 273).

⁷ Према Куљанчићу, „свака поједина биљка винове лозе се зове чокот, гица, пањ, док Срби у Далмацији кажу трс. Чокот има одређене органе од којих сваки има посебну улогу у животу биљке. На сваком чокоту се разликују вегетативни и генеративни органи. Вегетативни су: корен, стабло, кракови, ластари, рашљике и листови, док су генеративни: окца и пупољци, цваст, цвет, грозд, бобица и семенка“ (в. 2007: 26).

данку из којег ће израсти нови изданак'. Дакле, као вишечлана лексема.

У оквиру семантичке групе (а), издваја се семантичка подгрупа а. 1. Називи за плод и његове делове.

Називи за плод:

грозд (*гроздић*, *грождић*), *грожђе* (*гројзе*).

У ексцерпираној грађи регистроване су и лексеме *греш*, *грожђица* и *пабирак*, које такође означавају плод, али с посебном нијансом значења – *греш* 'недозрело, зелено, кисело грозђе', *грожђица* обично мн. 'суво грозђе' и *пабирак* 'плод који застане после бербе, случајно неубрани плод'.

Забележено је и неколико придева, који се јављају уз именицу грозд, односно грозђе: *вино̀вни* -вна -вно, само у изр. ~ *грожђе* 'грожђе које је добро за справљање вина', *незрео* -ела -ело 'који није потпуно зрео, који није за бербу, зелен', → *недозро*, *рејав* -а -о и *рељав* -а -о 'редак, разређен, растресит' ~ грозд 'грозд чија зрна нису збијена', *грожђани* -а -о 'који се односи на грозђе'.

Називи за делове плода:

дршка, *петелка*, *трепелка*, *трепетљика*; *бобица*, *зрно* (*зрнад*, *зрнџе*, *зрнце*), *пуце* (*пуцад*, *пуцевље*, *пуценце*); *кожа* (*кожица*); *сѐмѐнка*.

Лексемама *комуника*, *шапурика* и *шѐпур* означава се петелка грозда с које је скинуто зрно, односно остатак од поједеног грозда.

б) Називи за врсте/сорте винове лозе, односно грозђа⁸

1. Општи назив: *врста*, *сорта*.

⁸ Све сорте се, према начину коришћења, могу поделити у три групе: 1. винске сорте, 2. стоне сорте чије се грозђе троши у свежем стању и 3. стоне сорте чије се грозђе прерађује. Винске сорте се деле на сорте за производњу црних и белих вина, а унутар њих даље се деле на сорте за производњу вина високе каквоће, добре каквоће, стоних вина, десертних вина, винског дестилата и др. Код стоних сорти подела

2. Називи појединачних сорти: *амбѐр*; *амбург* или *хамбург*; *афусали*/*афусари*, *бу̀вијѐ*; *воловско ђо* или *волујско ђо*; *гѐспини прсти*; *греацер*; *грозбоја*; *грос-голмен*; *дамњаника*; *дѐнка*; *дрѐнак* или *кѐзи*[ј]е *сѐсе*; *ђенђеш*; *ербемом*; *жилѧвка*; *зѧчинак*; *кадарка*; *кардѧнѧл*; *кѐведѧнка*; *краљица*; *куц*; *мађарка*; *мѧлага*; *мѧувѐдер*; *мирисавка*; *мѧска* или *мушка*; *џѧтела*, *џѧтело*; *џѧтонѧл*; *партагѧза*; *племенка* или *шасла*; *портогизел* или *портогѧзер*; *прѐкупац*; *радѧвинка*; *ризлинг*; *ружица*; *сѧмијѧн*; *сѧсавица*; *скѧдарка*; *слѧнка*⁹; *сланкаменка*; *смедеревка*; *сѧвијѧн*; *сувѧрак*; *темишвѧрка*; *тѧкај*; *траминер*; *трѧлинг*; *фрѧнкѧвка*; *француз*.

Врло су занимљиви ови називи појединачних сорти. С обзиром на сам назив, односно на врсту мотивације, могли би се сврстати у неколико група¹⁰: 1. страни називи за сорте винове лозе/грозђа, који су у наш језик преузети из турског језика (*афусали*/*афусари*), из француског (*бу̀вијѐ*, *шасла*, *сѧмијѧн*, *сѧвијѧн*), из немачког (*ризлинг*, *трѧлинг*), итд.; 2. страни или домаћи називи према крају из којег сорта потиче (*амбург* или *хамбург* – према немачком граду Хамбургу, *мѧлага* – према истоименом граду у Шпанији, *прѐкупац* – сорта црног грозђа и вина из Прокупља, *скѧдарка*, *сланкаменка*, *смедеревка*, *темишвѧрка*, *тѧкај*, *француз*); 3. називи према особинама плода: према облику зрна (*воловско ђо* или *волујско ђо*, *дрѐнак* или *кѐзи*[ј]е *сѐсе*, *гѐспини*

је извршена према времену када сазревају, па тако постоје: врло ране стоне сорте, ране стоне сорте или сорте 1. епохе, стоне сорте средњег сазревања или сорте 2. епохе, стоне сорте позног сазревања или сорте 3. епохе, стоне сорте врло позног сазревања или сорте 4. епохе и бесемене сорте (в. детаљније код Куљанчић 2007: 170–182).

⁹ *Слѧнка* 'сорта грозђа', док је *слѧнка* => *сламка* 'једна стабљика сламе' (в. РСГВ св. 8, 2008: 131–132).

¹⁰ Детаљније о овоме в. Богдановић, Вељковић 2001: 78–79.

прсти), према мирису и укусу (мирисавка; мускат или мушкат), према тврдоћи зрна (жилāvка) и према квалитету грожђа у целини, па самим тим и највишем месту у рангирању сорти по квалитету (кардѝнал, краљица).

- в) Називи за подлогу (тј. различите врсте лозе које служе као подлога приликом калемљења племенитијих сорти грожђа)

1. Општи назив: *пѝдлога*.

2. Називи посебних врста подлоге: *амѝричка пѝдлога, баландѝра, кѝбер, мантикула, порталис*.

Након класификације, уследила је провера забележених лексема и у Речнику српскохрватског књижевног језика Матице српске (у наставку РМС), који је послужио као контролни речник за стандардну лексику. Велики број лексема забележених у РСГВ потврђен је и у РМС, али постоји одређен број лексема који у РМС није потврђен: *амбѝр, хамбург, афусали/афусари, баландѝра, бѝвијѝ, греацер, грозбоја, gros-голмен, да-*

мњаника, дивѝјак, ђенђеш, ербемом, кадарка, кѝведѝнка, комуника, лѝгош³, лѝгош, луца, мантикула, маувѝдер, ѝтела, отело, отонѝл, партагѝза, порталис, сѝмијѝн, сѝсавица, слѝнка², сѝвијѝн, трѝлинг, чопља, шасла. С друге стране, један број лексема потврђен је у РМС, али с другачијим значењем (в. табелу 1).

Лексеме *логошкиња, портогизел, портогѝзер, рејав -а -о, траминер* потврђене су у РМС с другачијим творбеним ликом: *лѝгошка, португѝзац, рѝхуљав -а -о, трамиѝнац*, док су лексеме *токај* и *шапурика* у РМС, поред истог, регистроване и с другачијим творбеним ликом: *токајац и шепѝрина*. Пет вишезначних лексема *глава, круна, мађарка, пањ* и *француз* потврђене су у РМС, али не и одређено значење које се односи на област виноградарства, које је забележено у РСГВ (за лексему *глава* бот. 'врх корена из којег расте лишће' ~ чокота, за лексему *мађарка* 'обично оно старо грожђе: мађарка, дѝнка', за лексему *круна* 'део чокота из ког ничу жиле', за лексему *пањ* 'винова лоза која расте из

Табела 1

РСГВ	РМС
ѝзвод м 'изданак винове лозе' св. 3: 149	ѝзвод м 1. извадак из какве књиге или писменог састава; сажета верзија неког текста; ~ из књиге рођених, ~ из матичне књиге; 2. суд до којег се дође разматрањем чега, закључак књ. II: 373
кѝбер м 'врста америчке подлоге отпорне на филоксеру на коју се калемѝ винова лоза' св. 4: 102	кѝбер м покр. плахта, чаршав од дебелог платна, покривач, губер књ. II: 760
лучац, лучца м ...2. 'одсечена лозова гранчица са гроздом, гроздовина' св. 4: 291	лѝчац -чца м ...2. део саднице винове лозе који се ставља у земљу књ. III: 251
наводница ж 'лоза која се полаже у земљу да би се добио нов корен' св. 5: 116	наводница ж 1. жица која се у платну наведе, 2. мн. наводници, <i>Реч мајстор беше под наводницима</i> . књ. III: 498
темишвѝрка ж 'сорта грожђа' св. 9: 33	тѝмишвѝрка и темишвѝрка ж бот. , в. иђирот (иђирот м тур. бот. лековита биљка ароматичног листа из пор. козлаца <i>Asogus calanus</i>) књ. VI: 179

једног корена¹ и за лексему *француз* 'сорта лозе и грожђа; вино од тог грожђа').

Закључак

На крају, може се закључити да је виноградарска лексика из прве семантичке скупине *Називи за биљку винову лозу* прилично заступљена у РСГВ. Највише има лексема из семантичке групе *Општи називи за биљку винову лозу у целини и њене делове* (72), затим из семантичке групе *Називи за врсте/ сорте винове лозе, односно грожђа* (58), док је најмање *Назива за подлогу* (6). Проверавајући забележене лексема у РМС, уочено је да извештан број ових лексема које се највећим делом односе на сорте винове лозе/грожђа или на врсте подлоге, тамо није потврђен: *амбђр, хамбург, афусали/афусари, баландђра, бђвијђ, греацер, грозбоја, грос-голмен, дамњаника, ђенђеш, ербемом, кадарка, кђведђнка, комђника, лђгош³, лђгош, луца, мантикула, мађвђдер, ђтела, ђтело, ђтонђл, партађиза, порталис, сђмијђн, сђсавица, слђнка², сђвијђн, трђлинг, чопља, шасла*. Пошто су ово виноградарски термини,¹¹ који се користе само у овој тематској области, нису нашли своје место у једном стандарднодекриптивном речнику, какав је шестомномни речник Матице српске.¹² Неколико лексема потврђено је у РМС с другачијим значењем (*ђзвод, кђбер, луцац, нађводница и темишђарка*), а неке су потврђене с другачијим творбеним ликом (*лђгошка, портуђизац, рђхуљав -а -ђ, трамиђнац, токајац и шепђрина*). Ово је само мали прилог проучавању једног дела виноградарске лексике у РСГВ, док ће о преосталом бити речи неком другом приликом.

¹¹ О овоме в. код Вељковић 2003.

¹² О речницима детаљније в. Ѕипка 2006: 175–189.

Извор грађе

Речник српских говора Војводине (РСГВ), св. 1–10, Нови Сад: Матица српска – Тиски цвет, 2000–2010.

Литература

1. Богдановић, Недељко и Драгана Вељковић (2001), *Жупски виноградарски речник*, Александровац: Скупштина општине Александровац – Музеј винарства и виноградарства.
2. Бошњаковић, Жарко (1985), *Пастирска терминологија Срема*, Нови Сад: Филозофски факултет.
3. Вељковић, Драгана (2003), „Терминолошко и нетерминолошко у виноградарској лексичи југоисточне Србије“, *Годишњак за српски језик и књижевност XIV/7*, Ниш: Филозофски факултет, 153–163.
4. Вуковић, Гордана (1988), *Терминологија куће и покућства у Војводини*, Нови Сад: Филозофски факултет.
5. Вуковић, Гордана, Жарко Бошњаковић и Љиљана Недељков (1984), *Војвођанска коларска терминологија*, Нови Сад: Филозофски факултет.
6. Драгин, Гордана (1991), *Из ратарске и повртарске терминологије Шајкашке*, Српски дијалектолошки зборник XXXVII: 623–708.
7. Кашић, др Јован (1971), „Виноградарска лексика у Срему“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XIV/1*: 159–180.
8. Куљанчић, Иван Д. (2007), *Виноградарство: винова лоза, та божанска биљка*, Нови Сад: Прометеј.
9. Михајловић, Велимир и Гордана Вуковић (1975), *Српскохрватска лексика рибарства*, Нови Сад: Филозофски факултет.
10. Недељков, Љиљана (2009), *Архаична пчеларска терминологија у Војводини*, Нови Сад: Филозофски факултет.

11. Радоњић, Данијела (2009), „Лексика лесковачког краја у Речнику Српске академије наука и уметности“, *Дијалекат – дијалекатска књижевност [зборник радова са научног скупа одржаног у Лесковцу 25. и 26. септембра 2008]*, Лесковац: Лесковачки културни центар, 243–246.
12. *Речник српскохрватског књижевног језика* (РМС), I–III, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969, IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
13. Станић, Данијела и Јелена Јанковић (2011), „Називи за боје у Речнику српских говора Војводине“, *Дијалекат – дијалекатска књижевност [зборник радова са научног скупа одржаног у Лесковачком културном центру 18. децембра 2010. године]*, Лесковац: Лесковачки културни центар, 194–211.
14. Цвијовић, Драгана и Ивана Маринковић (2011), „Антрополошка лексика у двама дијалекатским речницима“, *Дијалекат – дијалекатска књижевност [зборник радова са научног скупа одржаног у Лесковачком културном центру 18. децембра 2010. године]*, Лесковац: Лесковачки културни центар, 230–240.
15. Urukalo, Milivoj M. (1982), „Vinogradarska leksika Bratiškovaca“, *Прилози проучавању језика* 18: 155–183.
16. Šipka, Danko (2006) *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, 2. izmenjeno i dopunjeno izdanje, Novi Sad: Matica srpska.
17. Шпис Ђулум, Марија (1995), *Фитонимија југозападне Бачке*, Српски дијалектолошки зборник XLI: 397–490.

THE LEXEMES RELATING TO VINEYARDS IN THE DICTIONARY OF VERNACULAR SERBIAN IN VOJVODINA

Summary

This paper analyses the presence of lexemes relating to vineyards in a local dialect dictionary *Rečnik srpskih govora Vojvodine* (*Dictionary of Vernacular Serbian in Vojvodina*) with special emphasis on the classification of recorded lexemes into specific semantic groups and, within them, into adequate semantic subgroups. In order to check standard lexemes *Rečnik Matice srpske* (*Matica srpska Dictionary*) was used for reference.

brankicama@gmail.com